

ER FRU RUBEN JØDISK ELLER IKKE? EN DISKUSJON OM HENNES KARAKTER I HAMSUNS *SISTE KAPITEL*

Heini Mähönen og Anna Klara Måseide

Introduksjon

I denne artikkelen vil vi diskutere karakteren fru Ruben fra Hamsuns roman *Siste Kapittel*, som utkom i 1923. I sammenheng med denne karakteren ønsker vi å se henne i lys av Allen Simpsons artikkel "Knut Hamsun's Anti-Semitism" der han kaller henne for "Hamsun`s most offensive anti-Semitic fictional creation."¹ Simpson argumenterer her for at Hamsun ved flere anledninger bekjentgjør sine politiske standpunkt og tydeliggjør dem gjennom diktningen sin. Dette kommer allerede frem ved en av artikkelens mellomtitler, "Anti-Semitism in Hamsun's Authorship", som peker mot en lesning av Hamsun og hans forfatterskap som vanskelig kan misforstås.

Simpsons argumentasjonsmetode later ikke til å ta hensyn til nødvendigheten av en narratologisk analyse; istedenfor virker det som om argumentasjonen baseres på Hamsuns liv, hans kulturelle og politiske sympatier og antipatier. En slik bruk av historisk-biografisk opplysninger kan være problematisk, fordi teksten selv risikerer å bli tilsidesatt. Simpson hevder at Hamsun i *Siste Kapittel* klart knytter an til anti-semittiske referanser, slik som navn, bruk av terminologi, utseende og andre klisjeer om jøder og han knytter disse opp til karakteren fru Ruben. Han konkluderer med at hun må være jødisk, til tross for en slående mangel på konkret tekstlig belegg omkring karakterens religiøse og kulturelle tilknytning. På bakgrunn av Simpsons sterke påstand kombinert med mangelfull tekstlig illustrasjon, ønsker vi å drøfte fru Rubens jødiske opphav.

¹ «Edda» 1977, hefte 5, s. 273-293.

Fremstillingen av karakteren "fru Ruben"

Fru Ruben har bestemt seg for å gjennomgå et opphold ved Torahus sanatorium, som ligger et godt stykke opp i fjellet og unna sivilisasjonen. På Torahus bor hun sammen med andre velstående mennesker, som av forskjellige grunner søker ro og mulighet til å kurere ulike lidelser. Fru Ruben spiller ingen sentral rolle i romanen, og fremstår aldri som en av hovedskikkelsene. Vi stifter imidlertid kontakt med henne på et tidlig tidspunkt.² Etter en stund kommer det en engelsk kvinne, som blir omtalt som Mylady, til Torahus. Fru Ruben lærer henne å kjenne og fremstår etterhvert som hennes fortrolige venninne. Denne konstellasjonen forblir intakt gjennom hele Myladys opphold på Torahus. Det viser seg etterhvert at Mylady har kommet i økonomiske vanskeligheter på grunn av ektemannen. Dette akter fru Ruben å gjøre noe med. Hun sender bud på sin mann, konsul Ruben, fordi hun mener at han er i stand til å hjelpe Mylady. Konsulen ankommer Torahus og blir innlosjert på samme rom som sin kone. Fru Ruben viser ham brevene og papirene som Mylady har overrakt henne, men konsul Ruben viser liten interesse for dette "bevismaterialet":

Hvad slags værdier har hun? Papirer. Brever. Hadde fruven ventet sig store ting ved denne opplysning så blev hun skuffet, konsulen luet tvertimot ikke op, men gjorde en gjeip. (57)³

Til tross for fru Rubens gjentatte forsøk på å overtale ham til å ta saken, viser konsulen liten vilje: "Disse papirer, sa han, private brever – jeg er konsul, brevene betyr skandale, pengeavpresning – nei jeg rører dem ikke!" (Ibid). Herr og fru Ruben samtaler lenge om papirene, men konsulen står på sitt og avslutter tilslutt med følgende ord: "Nu er det sent, lat os lægge oss! Nei den affæren med danserinden vil jeg ikke blande mig i. Det indser du vel? [...] Hvis du lægger dig nu og slukker lampen så får vi ro engang» (59 ff). På denne anmodningen svarer fru Ruben skarpt og direkte: "Ja så får du ro!" (60). Kort tid etterpå inntreffer hans død, og kort etter reiser fru Ruben bort sammen med Mylady. Hun dukker imidlertid opp igjen senere som trelasthandler Bertelsens kommende kone. Slik blir fru Rubens

² Fru Ruben er den første av gjestene ved Torahus sanatorium som nevnes. Dette skjer i kapittel II.

³ Fra nå av vil vi kun vise til sidetall når det gjelder *Siste Kapitel*. Utgaven vi bruker er fra Samlede Verker, 1976.

rolle i *Siste Kapitel* framstilt, og dette tekstlige utgangspunktet utgjør grunnlaget for en diskusjon av hennes karakter.

Konsulens død

I boken dør fru Rubens ektemann, konsulen, på en måte som forblir delvis uklar for leseren:

Hvad må han tænke – en stor hodepute mellem hendes hænder! Hun viser sig med fortrukket ansigt i lampelyset, hun skjeler som i hysteri, som i galskap, naturligvis var hun vel dygtig fra sig selv efterdi hun ikke engang fik sagt noget, ikke et ord. Nu reiser konsulen sig op i sengen med et ryk, det er neppe for å se endda bedre, det er vel likefrem for å verge sig; men i samme øyeblikk undergår han en selsom forandring, ansiktet falmer på ham og synker sammen, hænderne lammes, han siger tungt og dødt bakover og dunker nakken mot sengegavlen. Der blir han liggende (59).

Det store spørsmålet er: Kunne fru Ruben ha forårsaket sin manns død? Sitatet gir oss som lesere et lite innblikk i situasjonen som oppstår umiddelbart før konsulens død. Men selve skildringen av døds måten gir rom for tolkning. Det står ikke klart hva som skjer, og som leser sitter man igjen med et inntrykk av at fru Ruben faktisk enten 1) sjokkerer sin mann slik at han dør, eller 2) at hun faktisk myrder ham. Et tydeligere indisium på drap er det faktum at det kommer blod fra konsulens øre i det døden inntreffer: "Det kommer blod ut av hans ene øre, kanskje også ut av det andre som hun ikke ser" (59).

Ved hjelp av fortellerstemmen åpner teksten helt klart for spekulasjon rundt dette dødsfallet, noe som igjen er med på gjøre fru Rubens karakter både mystisk og interessant. Fortellerstemmen legger allerede på et tidlig tidspunkt til rette for at leseren kan trekke egne konklusjoner om fru Ruben. At hun i utgangspunktet blir beskrevet i alt annet enn positive ordelag, bidrar ikke mindre til følelsen av at fortellerstemmen kanskje aktivt går inn for nettopp å presentere leseren for en usympatisk kvinne.

Det er påfallende at Simpson unlater å drøfte fru Rubens som mulig morderske. Tvert om slår han kategorisk fast at konsulen døde av slag - rett nok etter å ha blitt forsøkt myrdet: "When her husband refuses to help her, and, moreover, rejects her sexual advances fru

Ruben attempts to murder him but, at the awesome sight of her approach, he has a stroke and dies" (Simpson 1977:285). Måten Simpson ignorerer fru Rubens suspekterolle i forbindelse med ektemannens død, er oppsiktisvekkende. Han konkluderer ikke med at det negative hun representerer, kan kuliminere i den absolutte synd, nemlig drap på sin mann. Dermed blir det klart at i Simpsons øyne er ikke fru Ruben tilstrekkelig ond til å kunne gjennomføre det. Hva er Simpsons motivasjon for å la fru Ruben slippe unna anklagen om drap? Hvis Hamsun hadde som intensjon å fremstille jøder som så usympatiske og listige som fru Ruben fremstår, hvorfor ikke da la henne stå frem som selve bekreftelsen på hans syn? Om Simpson lar fru Ruben drepe sin mann, så dreper han også sitt eget argument, da det å drepe en annen jøde, som til og med er ens ektemann, ikke i det hele tatt kan ansees som «racesympatie». Han avstår altså fra å kommentere denne muligheten, da det nettopp ville ha svekkethanspoeng. Det fremstår som lite gjennomtenkt og til dels hastig når Simpson trekker konklusjoner om Hamsuns karakterer i *Siste Kapittel*. Hvis han oppfatter sammenhengen mellom liv og virke hos Hamsun som så klar som han ser ut til å gjøre, burde han da ikke også hatt mot til å kunne dra sammenligningen helt ut: Er fru Ruben jøde, bør hun ikke også være så slø at hun ikke står tilbake for å gjennomføre et drap på sin uinteresserte mann og med det avvikle sitt dårlige ekteskap? Det er klart at Simpson ikke anser fru Ruben som morder. Hamsuns biograf Ingar Sletten Kolloen⁴, står derimot ikke tilbake for å dømme fru Ruben skyldig: "I den neste, *Siste Kapittel*, hadde alle bedratt alle. Fru Ruben hadde sågar myrdet sin utro ektemann på en særdeles bestialsk måte" (Kolloen 2004:161). Det er grunn til å tro at Kolloen i denne uttalelsen har satt sin lit til medisinsk sakkyndighet. Beskrivelsen av hvordan blod renner ut av konsulens øre(r) får dermed den oppmerksomhet som den (kanskje) fortjener, da blod ut av ørene kan tyde på at konsulen har blitt utsatt for et slag.⁵

⁴ Forfatter av den siste norske biografien om Hamsun, *Hamsun Erobreren*. Kom ut i 2004 på Gyldendal Forlag.

⁵ Noe som f.eks. kan ha oppstått ved at han slår hodet sitt i sengegavlen og at det dermed oppstår et brudd på hjerneskallen som igjen fører til at blodkar i hodet sprenges.

Fru Ruben – jøde eller ikke?

I *Siste Kapitel* blir det aldri direkte nevnt at fru Ruben er jøde, og ordet "jøde" blir ikke brukt. Fru Ruben blir beskrevet på andre og varierende måter, og karakteristikken av henne er ikke til å misforstå. Fremstillingen av henne er helt klar der hun blir portrettert som alt annet enn sympatisk. Simpson argumenterer for at nettopp den inngående beskrivelsen av hennes mangel på skjønnhet må leses som tydelig tegn på at fru Ruben er jøde. I den anledningen går Simpson faktisk så langt som å henviser til hvordan "...many of the non-Jewish characters in this novel are unpleasant, although it must be admitted that none is as unpleasant as fru Ruben" (Simpson 1977:285). Simpson mener (i tillegg til å insistere på at det finnes opptil flere jødiske karakterer i *Siste Kapitel*) å kunne se en helt klar sammenheng mellom utseende og kultur i Hamsuns fru Ruben. Dette skal ifølge Simpson være nok et bevis på at fru Ruben er jødisk. Videre skriver Simpson: «... but even if some equally unpleasant characters did exist, only her unpleasantness is regularly attributed to her race" (Ibid). Det interessante her er at ved å bruke ordet «unpleasant» i beskrivelsen av fru Ruben, risikerer egentlig Simpson å ende opp med å uttrykke egne fordommer. At fru Ruben heller aldri i romanen er omtalt som jødisk, underbygger vår idé om at Simpson argumenterer ved å ta i bruk egne klisjeer om jøder.⁶ Hvis man ser på fru Rubens egenskaper, viser de alle til det stereotype bildet av jøder som tykke, rike, forfengelige og pyntesyke – i tillegg til å være flinke forretningsmenn. Den siste faktoren fungerer som nok en indikator på den "typiske jødes" rikdom og evne til å være slu og lur. I forhold til sluhet og lurhet kan det diskuteres hvorvidt et av de kanskje fremste bevis på nettopp dette dukker opp i episoden der konsulen dør – og leseren sitter tilbake med en følelse av at det kanskje var fru Ruben som forårsaket sin manns død. Simpson uttrykker seg videre om fru Rubens karakter idet han påpeker hvordan hun aktivt går inn for å beskytte sine egne økonomiske interesser i ekteskapet med herr Bertelsen: "Dertil var hun for klok ... hun var den hun var og hun hadde sitt særeie i orden" (292). Simpson utdyper – og setter fru Ruben i sammenheng med en form for slu klokskap idet han på slutten av sitt resonnement

⁶ Det kan være at premissene i Simpsons argumentasjon er basert på Hamsuns samtids syn på jøder. Det som svekker denne mulige tolkningen er at det er lite rimelig å anta at han på et så viktig punkt i sin argumentasjon ikke formulerer premissene for sin konklusjon.

konstaterer: "A Norwegian lumber merchant later marries her for her money, but the Jewess is too clever for the Norwegian [...] Presumably a good Norwegian woman would not have been clever enough to protect her inheritance from a venal businessman" (Simpson, 1977: 285). Her argumenterer Simpson tydelig for sitt syn på hvilken karakter Hamsun tillegger fru Ruben: han viser til hennes penger og hvordan hun tar ekstra vare på dem i og med at mannen hun giftet seg med, kommer fra en litt lavere klasseennhene. At Simpson aldri viser til tekstlig belegg for å underbygge sine poeng, går igjen som en alvorlig mangel i hans argumentasjon. Selvfølgelig er det ikke alltid nødvendig at alle referanser og lignende er ført opp ved interpretasjon av et litterært verk. Man må ha lov å spekulere, men i forhold til fru Ruben går dette for langt, rett og slett fordi det alltid blir gjort uten bruk av konkrete tekstlige bevis. Med andre ord, man savner tekstlige belegg.

I forhold til Simpsons interpretasjon av fru Rubens andre ekteskap, virker det som om det fremstår som det ugjendrivelige bevis på hennes evne til å planlegge sine handlinger, noe som igjen gir grobunn for hans tro på at fru Ruben med sin slu klokskap må være jøde. En slik form for argumentasjon er likevel ikke helt uproblematisk; den kan oppfattes som om Simpsons påstander først og fremst baseres på fordommer – og typiske klisjéfylte karakteristikk av jøder. At fru Ruben bare vil finne kjærlighet og gifte seg igjen, utelukkes helt fra Simpsons side. I tillegg ignorerer han det faktum at for henne var kanskje ikke penger det viktigste da hun giftet seg på nytt, rett og slett på bakgrunn av hennes erfaringer med en svært ufølsom og distansert ektemann. Det viktigste er kanskje å bli lykkelig i sitt nye ekteskap, og med dét glemme de dårlige erfaringene fra ekteskapet med konsulen.

Nå må det også påpekes i forhold til fru Rubens overvekt, som hos Simpson tjener som indisium på hennes jødiske bakgrunn, at hun blir beskrevet som overstadig tykk kun så lenge konsulen er i live. En stund etter hans død returnerer hun til Torahus sanatorium, og da fremstår hun som slank og vakker – i tillegg til nå å være gift med herr Bertelsen. Med andre ord er det ingen klare bevis for at fru Ruben er jødisk. Det finnes mange mulige indisier, men likevel ingen konkrete tegn. Innbyrdes uforenlige egenskaper som tykk/tynn kan ikke tjene som premisser for samme konklusjon uten meget tungtveiende tilleggargumenter, som opphever den innbyrdes uforenligheten. At

Simpson ikke begrunner, og heller ikke kan begrunne, sin påstand om at fru Rubener jøde, ved henvisning til teksten, men begrunner den med at hun er overvektig, liker ringer og er gift med en rik mann, betyr at han underprøver sin egen påstand når han sier: "Unsavory Jewish watchsellers, we will see, recur throughout Hamsun's authorship in which, oddly enough, the only businesses Jews are specifically associated with have to do with watches and clocks" (Simpson 1977:279). Fru Ruben blir ikke knyttet opp mot verken klokker eller klokkeselgere i *Siste Kapitel*. Hun er derimot velstående, og med høy posisjon i samfunnet i kraft av å være gift med en konsul. Allen Simpson demonstrerer med sin formulering hvor begrenset han leser og oppfatter Hamsun, hans karakterer og hans evne til å portrettere. Samtidig begrenser han Hamsuns jødefigurer på en måte som faktisk tar brodden vekk fra sin egen tolkning av fru Ruben. Hvordan kunne fru Ruben fortsatt være jøde, når hun ikke har noe å gjøre med klokker? Dette er ett av mange problemer ved Simpsons argumentasjon.

Om man går ut fra synet på Hamsun som anti-semitt, er det rimelig å anta at en anti-semitt anvender klisjeer av jøder, i tillegg til å ville generalisere bildet av jødene. Men dette skjer ikke i *Siste Kapitel*. Fru Ruben forblir ikke overvektig, fortellerstemmen refererer hele tiden til hennes skjønne mandel-øyne. I tillegg til dette er det sannsynlig at den eneste grunn til at ringene på hennes fingre spiller en så stor rolle, er at hun, som enhver kvinne, blir usikker på seg selv i det hun opplever at kroppen vokser ut av sine normale dimensjoner, og ringene på hennes tykke fingre fungerer som hennes eneste forbindelse til sin glanstid, et minne hun nødig gir slipp på. Fru Rubens ektemann ser heller ikke ut til å gjøre saken enklere, i det hun verken mottar kjærlighet eller positiv oppmerksomhet fra ham. Hun er desperat. Hun ønsker bare sin manns oppmerksomhet, slik hun engang hadde da hun var slank. Så, om Simpson synes dette fungerer som et slående argument for at fru Ruben er jødisk, viser han ikke mye innsikt i kvinneverdenen og kvinners psykologi.⁷

⁷ Det er ikke bare jøder Hamsun uttaler seg negativt om. Han hadde heller ikke alltid høye tanker om tyskere. Dette kommer frem i artikkelen "Hamsun-spørsmålet og angsten for det enkle" av Jon Langdal, der Langdal referer til en artikkel av Sparre Nilson: "[...] også andre folkslag får sin del av nedsetjande karakteristikkar. Tyskarane er bråkete, undertrykkjer polakkane og eksploaterer Tyrkia «i germansk alvor" (Langdal 2001:32). Hamsuns evne og vilje til å kritisere folkeslag var altså ikke kun forbeholdt jøder.

Problematikken rundt navnet "Ruben"

Om det er fru Rubens navn som får Simpson til å trekke sin konklusjon på et så tidlig tidspunkt, er mye mulig. Etter et kort resymé av *Siste Kapittel* slår han bombastisk fast følgende: "Among the guests at this resort is Hamsun's most offensive anti-Semitic fictional creation, fru Ruben" (Simpson 1977: 284). Fru Ruben blir beskrevet som «"[...] umåtelig tyk og tungblåst [...] Å hun var så tung, hun vraltet som en gående vadefugl" (53). Simpson forteller følgende om fru Ruben: "She is the first guest to be mentioned by name, and is characterized as enormously fat, vain and a hypochondriac" (Simpson 1977: 284). Dette er et eksempel på hvor enkelt Simpson drar sine konklusjoner, selv om teksten ikke nødvendigvis støtter ham. Vi får heller aldri vite om konsulen er jødisk, og om hun har giftet seg – og med dét tatt hans eventuelle "jødiske" navn eller hans eventuelle jødiske tro. Dette er et viktig poeng, da fru Ruben mest sannsynlig har tatt sin ektemanns etternavn.⁸ Ingen plass kommer det fram at herr Ruben er jødisk, og navne-problematikken ser ikke ut til å ha vært av særlig interesse for Simpson.

En interessant tilnærming til måten navnet Ruben opptrer på i *Siste Kapittel*, finner vi, derimot, i Michael Schmidts artikkel "Frau Rubens Name". Her viser han til at etternavnet Ruben faktisk var å finne i Berlins telefonkatalog fra 1941. 5 mennesker stod oppført under dette navnet, selv om jødene ikke hadde lov å ha telefon og selv etter at mesteparten hadde flyktet eller blitt internert i konsentrasjonsleire. Med dette som bakgrunn, hvordan kan man da fastslå at navnet Ruben er en sikker indikator på jødisk bakgrunn? På bakgrunn av den terror og frykt jødene i Nazi-Tyskland opplevde, hvor sannsynlig er det at noen jøder valgte å stå oppført i Berlins telefonkatalog, slik at boddelen enklere kunne nå dem? Dette kan ikke sees på som noe annet enn en grov forenkling.

Nå skal det likevel nevnes at Knut Hamsun ikke kunne være i besittelse av denne type informasjon idet han skrev *Siste Kapittel*. Men om han var så opptatt av at fru Ruben skulle og måtte bli oppfattet som jødisk, ville han kanskje gjort det litt enklere for leseren, slik tilfellet, for eksempel, er i *Landstrykere* og hvor klokkeselgeren Papsts

⁸ Michael Schmidt argumenterer for nettopp dette : "Denn sie trägt den Namen ihres Mannes, sie muss also nicht jüdisch sein, weil sie - möglicherweise! - mit einem Juden verheiratet ist." (176) i artikkelen "Frau Rubens Name", i "Venneskraft til Gulbrand Alhaug", redigert av Tove Bull et al, Tromsø 2002, s. 175-178.

jødiske identitet blir fastslått og han omtales som "den vandrende jøde" (Hamsun 1976:61). Dolores Buttry bringer diskusjonen om karakteren Papst i *Landstrykere* videre i artikkelen "Hamsun og Jødene", der hun skriver hvordan "Papst [...] er Hamsuns betydeligste fiktive jøde, og den eneste person i Hamsuns forfatterskap som er klart og tydelig identifisert som jøde, dvs. om hvem ord som "jødisk" og "jøde" blir brukt" (Buttry 1993:15). Betegnelsen "Den vandrende jøde" viser åpenbart til Askaverus-myten, men impliserer ikke at Papst blir tillagt negativeegenskaper.

Kulturelle kjennetegn og forbindelsen til fru Ruben

Som kjent var man i Hamsuns samtid opptatt av markante kjennetegn hos jøder.

I motsetning til fru Ruben finner vi i *Siste Kapitel* den finske greven, herr Flemming, som faktisk er så skrøpelig at han får spesiell mat (rømmekolle) og spesiell behandling (sove i halm) hos Daniel på seteren hans. Flemming får, ved hjelp av frøken d'Espard, særbehandling siden han ikke blir videre frisk av sanatoriumsoppholdet:

Det var hr. Flemings påfund, han vilde til Daniel og hans sæter ... den brystsyke herremand foretrak denne gamle sæterhytte. Her satte han sig på træstolen og fik melk av en bolle eller rømmekolle av et trækjørel ... Han betaler, betaler godt for melken og beder om å få abonnere på rømmekoller. (34)

Fru Ruben, derimot, ser verken ut til å ønske særbehandling eller oppsøke ritualer som hadde vært naturlig for enhver som vil holde seg innenfor det den jødiske trosretning. Hun bærer heller ikke religiøse symboler eller ser ut til å ha vaner som vekker oppsikt eller som på annen måte skiller henne ut fra det mikrokosmos som Torahus framstår som. Hennes angivelige jødiske identitet spiller merkelig nok heller ingen rolle i det hun gifter seg med herr Bertelsen. Det er i det hele tatt interessant å legge merke at ingen gjest ved Torahus ser ut til å oppfatte fru Ruben som jødisk.

I 1927 ble en svært restriktiv fremmedlov vedtatt. Den mer eller mindre forbød jøder og sigøynere å bosette seg i Norge.⁹ *Siste Kapitel*

⁹ Se Kolloen: *Hamsun - Erobreren*, s.176, der dette da blir diskutert.

ble gitt ut i Norge fire år tidligere, i 1923. Sannsynligheten for at jødernes posisjon her til lands hadde forandret seg slik at loven kom som et sjokk, er liten. Dermed er det på sin plass å vurdere om ikke nettopp fru Ruben ville ha fremstått som en slags «outsider» på Torahus. Men denne rollen har frøken Julie d'Espard. Hun er den som ikke får komme helt inn i det gode selskap, og som blir omtalt på følgende vis:

Flere lot seg forarge over frøkenen, hun var så utenlandsk og overlegen, hun satte sig ut over forholdene. Gamle prestegårdsfrøkener de mente det var nok å tro på Gud og gå ærbart klædt blandt folk, men nei. De fôr ikke omkring og knirket i dørene om natterne, men det gjorde frøken d'Espard. Om morgningen klaget de til inspektøren, inspektøren hadde en samtale med oldfruen, oldfruen gikk til doktoren. Ja doktoren tenkte på det og var enig i at de måtte dæmpe uvæsenet. (23)

Frøken d'Espard er med andre ord den de andre taler om og som stikker seg ut som annerledes. Hun blir til og med omtalt som "uvæsenet", en merkelapp fru Ruben aldri blir knyttet til. I tillegg er det interessant å ta frøken d'Espards ulykkelige skjebne i betraktning. Den står i sterk kontrast til fru Rubens lykkelige skjebne. Fru Ruben viser seg kapabel til å ta skjebnen i egne hender, noe hun i tillegg gjør særdeles bra. Frøken d'Espard, på den andre siden, viser seg ikke å ha denne evnen. Hun har derfor en særdeles negativ utvikling.

Simpsons beskrivelse av fru Ruben som spesielt "unpleasant" i forhold til de andre karakterene i romanen, er mao. ikke særlig velegnet. På bakgrunn av beskrivelsen av henne på slutten av romanen treffer beskrivelsen hans heller dårlig. Fru Ruben gjennomgår en metamorfose ved å gå fra å være en (spesielt for Simpson) "ekkel" person til å bli en vakker og selvstendig kvinne. Om det skal være et kulturelt kjennetegn at jøder er og forblir overvektige og ubehagelige, for å bruke Simpsons egen karakteristikk, hvorfor er det da ikke frøken d'Espard som blir fremstilt som «unpleasant» og tykk (gravid)? Å feste en så dramatisk undergang til en "fransk perlehøne" og på samme tid la fru Ruben, med sin evne til å overleve, seire – er uforenelig med Simpsons argumentasjon.

Rasebegrepet og kjønnsdebatt

Konsulen ser ut til å få fru Ruben til å føle seg usikker i forhold til sin

kvinnelighet. Hun forsøker fortsatt å pynte seg, blant annet ved bruk av ringer, og signaliserer dermed et ønske om framstå som vakker og spesiell. Selv når ringene ikke lenger passer på alle fingrene, insisterer hun på å bruke dem - på lillefingrene:

Fru Ruben hadde ringer før, altfor mange, de plaget hende og var iveien. Som han selv så hadde hun måttet flytte dem allesammen over på lillefingrene. Ja etterhvert som de andre fingrer blir lutter tommelfingrer. Fruen lutet sit hode ned og svarte: Da jeg var atten år – Javel, jeg kjender den leksen, avbrøt konsulen. Men du er ikke atten år, du er dobbelt op! I mere end en forstand dobbelt, mangedobbelt. Da jeg var atten år, fremholdt fruene stændig, hadde jeg like så tynde fingrer som dine skrivedamer! (56)

Fru Ruben fremstår som svak og puslete overfor konsulens argumenter. Hun er ikke atten år lenger, og hun er heller ikke slank. Det nytter ikke lenger å snakke om 'gamle dager'. Fru Rubens desperasjon kommer enda tydeligere frem idet hun nevner konsulens sekretær – med andre ord sammenligner seg selv med unge, slanke piker som virker truende på hennes posisjon. Innenfor romanens kontekst av forstillelse og utroskap, fremstår da også fruens bekymring helt legitim.

Når det kommer til begrepet «race», er det betenkelig at Simpson så umiddelbart knytter det utelukkende til jøder. I *Siste Kapittel* blir nemlig dette begrepet ikke bare knyttet opp til fru Ruben, men også til den fransk/norske frøken Julie d'Espard, som omtales på følgende vis: "Hun er så pen og brunøiet og livlig, hun legger kanskje også litt an på å være ildfuldere end hun er, hvorledes kunde hun ellers få vist hvad for en race hun var av!" (21) Om Simpsons ukritiske omgang med begrepet 'rase' skal tas seriøst, må altså også frøken d'Espard være jøde!

I sitt essay nevner også Simpson begrepet "racesympatie". Uttrykksmåten dukker opp i *Siste Kapittel* idet fru Ruben vil hjelpe sin engelske venninne: "Racesympatie? Kanske. Men i så tilfælde var jo lorden av selvsamme race, og ham arbeidet hun stik imot!" (57) Simpson konkluderer øyeblikkelig med at begrepet "racesympatie" står som nok et tydelig bevis for at den engelske Lady også er jødisk: "[...] the Englishwoman is a Jew too" (Simpson 1977:285). Hva man imidlertid ser, er hvordan fortellerstemmen ikke er konsistent i sin

definisjon av begrepet, og med det lar spørsmålet om hvorvidt vennskapet mellom de to kvinnene er basert på felles religion og kultur, stå ubesvart.

Problemet med Simpsons argumentasjon er at han fra første stund utelukker andre betydninger av begrepet 'racesympatie' enn de man assosierer med raseskille, slik som nazistenes raselover, og dermed, konsekvent, knytter til religion og kultur. Hvorfor vurderer han ikke også om 'racesympatie' ikke kan bety sympati mellom kvinner? Tenker man på de to kvinnenes negative erfaringer med sine ektemenn, er jo dét grunnlag nok for å gjenkjenne en slags 'racesympatie' mellom to kvinner med ekteskapsproblemer. En annen mulighet er at fru Ruben er engelsk og at de dermed er på bølgelengde med hverandre.¹⁰ Dette er nok et eksempel på hvordan Allen Simpson utelukkende går inn for å forstå og ikke minst utnytte begrepet 'race' slik at det i størst mulig grad tjener til støtte for hans egne påstander.

Begrepet "race" var dessuten ikke forbeholdt Knut Hamsun. I 1919, fire år før *Siste Kapitel* kom ut, anvendte Johan Borgen begrepet 'race' i følgende sammenheng: "Jeg vil gi den besmittede og lettere angrepne ungdom et godt raad: Hold kjæft!!! [...] Foreninger og organer som latterliggjør den fra før usympatiske race de utgjør, gutter mellom 15 og 20 år" (Haavardsholm 2000:109).¹¹ Om en ser dette sitatet i lys av Simpsons forståelse av begrepet 'race', så må det bety jøder. Men dette virker lite sannsynlig all den tid Borgen så ettertrykkelig sier "... gutter mellom 15 og 20 år"? Er alle gutter mellom 15 og 20 år jøder? Knappt. Derimot er gutter da i puberteten, og det er det Borgen refererer til når han omtaler den særs ustabile oppførselen som tilhørende en 'race'. Denne salven kom på trykk i debattinnlegget "Foreningsgalskap og Bladdilla" i bladet *De Unges Forbund*, og var rettet mot Oslos unge menn. Det ville nok ha vekket stor debatt om Borgen omtalte dem som jøder! Dette eksempelet *kan* tyde på at ordet 'race' i Norge rundt 1920 blant annet ble benyttet i omtalelen av kjønn. Dette støtter i så fall hypotesen om at begrepet 'racesympatie' kan vise til fellesskapet og forståelsen mellom disse to kvinnene.

Om det skulle være så enkelt å definere begrepet 'race' som Simpson antyder, så vil det jo egentlig si at det er synonymt med begrepet 'jøde', noe det jo udiskutabelt ikke er. Det er grunnleggende

¹⁰ Hun snakker nemlig godt engelsk.

¹¹ Dette sitatet er å finne i Espen Haavardsholms *Øst for Eden - En biografi om Johan Borgen*, s. 109, Gyldendal, Oslo 2000..

feil å identifisere religion og kultur med rase. En person som bestemmer seg å konvertere fra jødedom til islam, hvilken rase skulle han da tilhøre? Å klassifisere mennesker i raser på bakgrunn av kultur er følgelig ugyldig. Den kulturelle bakgrunnen til en person kan ikke entydig slå fast hvilken biologisk rase vedkommende tilhører.

Diskusjonen rundt karakteren "Mylady"

Mylady er, ved siden av Mylord, den eneste figuren i boken som ikke opptrer direkte selv. Leseren får vite om hennes situasjon og oppførsel gjennom de andre personene. Hun er beskrevet på følgende måte: "Hun var fornem og eksklusiv, læste magasiner, badet, drev småturer med sin tolk, den norske pike, stod op til middag og spiste sin egen middag om kvelden klokken otte" (39). I en annen scene heter det:

Den gode lord hadde fått sin start ved hjelp av konens, danserindens, medgift, det var hun som hadde sat ham i vei med den lille formue hun hadde fått samlet med sin dans, med sine ben, han hadde så omsat den i hjerne og handling, og det hadde ført dem begge tilveirs. (58)

Man ser her en helt tydelig splittelse i karakteren: På den ene siden portretteres Mylady typisk "ladylike", da hun stiller med egen tolk, opptrer særdeles fornemt, og ikke minst blir rikdommen hennes tydelig for leseren gjennom ringen fru Ruben mottar. På den andre side kommer det frem ved konsulens lesning av Myladys brev at hun har en fortid som overhodet ikke stemmer overens med idéen om en Lady. Det blir gjort antydninger om at hun er skuespiller og "kanske danserinde" (56) og spørsmålet om hun har tjent penger ved å fortsette med dansingen, blir også lagt frem: "De siste brever indeholdt hentydninger til ladys tilbakefald til danseriet, til en reise i Skotland med en obskur direktør for en forlystelsesbod" (58).

Fortellerstemmen er tydelig. Likevel er det umulig å vite helt sikkert hva fortellerstemmen vil, siden det blir med begreper som "kanskje" og "hentydninger". Dette er likevel et viktig punkt, og det er med på å styre leserens forståelse av Mylady i en bestemt retning. Disse måtene å styre leserens oppfatning på er likevel ikke basert på annet enn fortellerstemmens hentydninger som skal lede leseren frem mot visse ikke-uttalte konklusjoner.

Tvetydigheten som dukker opp i Myladys karakter er med å

skape en slags mystikk rundt henne. Hvem er denne Lady egentlig, og hva sier fortiden om henne? Indisiene på hennes litt vulgære bakgrunn er interessante å se i sammenheng med Simpsons, og forsåvidt fortellerens, beskrivelser av fru Ruben. Begge kvinnene har noe negativt knyttet til seg. Man oppfatter ingen av dem som ubetinget feminine, gode og vakre. De presenteres slik at leseren automatisk blir skeptisk til deres natur og virke. Det er kun for fru Ruben at Mylady ikke viser seg å være noe mysterium. Hun viser henne respekt og vennskap ved å tilby Mylady sin hjelp. For de andre beboerne ved Torahus forblir Mylady mystisk, en de ofte samtaler om, og som rett og slett fremstår som gjenstand for deres nysgjerrighet.

Allen Simpson mener at Mylady automatisk må bli fru Rubens venninne ettersom Hamsun ikke liker engelskmenn: "If Hamsun disliked the Swiss, he hated the English. Consequently, he associates this Jewish character with the latter" (Simpson 1977:284). Selv om de to er venninner, betyr det ikke automatisk at Mylady symboliserer de såkalte "feil" som Simpson mener Hamsun assosierer fru Ruben med, og som han mener beviser at hun er jødisk. Det er like sannsynlig at det er bare en tilfeldighet, og at de to kvinnene rett og slett *er* venninner eller har utviklet et interessefelleskap på bakgrunn av å være underlegne kvinnefigurer.

Myladys ektemann er usynlig i *Siste Kapitel*. Vi stifter kjennskap med ham kun gjennom konsulens lesning av Myladys brev og papirer. Simpson går tidlig ut i sin artikkel og omtaler Myladys (fraskilte) ektemann som jøde: "Mylady's husband is also a Jew" (Simpson 1977:285). Hvordan Simpson kan trekke en slik konklusjon, fremstår som nok et mysterium, siden det heller ikke i forhold til ham finnes noen konkrete ytringer eller former for bevis for at han må være jøde.

Den upålitelige forteller og den implisitte forfatter

Simpson mener å kunne bevise at privatpersonen Hamsun ikke viker tilbake for å overføre personlige meninger på f.eks. det politiske og kulturelle området til tekstene sine. Bevisene er i følge Simpson mange og slående. Dette er viktig å påpeke. På den andre siden blir det insistert på at dette faktisk skjer i *Siste Kapitel*, uten grundig nok å kunne belegge påstanden med referanse til konkrete passasjer i Hamsuns tekst. Simpson påstår, men viser ikke eksplisitt at Hamsun ikke skilte mellom liv og diktning i sine bøker. Simpson forsøker å vise

hvordan Hamsun fremstiller fru Ruben, ved å sitere steder fra boken og konstaterer på bakgrunn av dette: "Throughout the novel, Hamsun deploys the full range of his verbal artistry to evoke fru Ruben's obesity" (s. 284). I dette tilfelle blir det tydelig at Simpson ikke ser forskjell på Hamsuns personlige oppfatninger og romanfortellerens beskrivelser.

I interpretasjon av et litterært verk er det helt essensielt å være bevisst på at forfatteren ikke er eller trenger om å være den samme som fortelleren. Og i denne sammenheng er begrepet "the intentional fallacy" interessant. Selve begrepet ble framsatt av den amerikanske litteraturforskeren W. K. Wimsatt Jr. I "The Intentional Fallacy" i 1946. Wimsatt foreslo

[A]t en sammenblanding av spørsmål om verket selv med spørsmål om forfatterens intensjon, burde kalles "the intentional fallacy." [...]. Dette betyr ikke at det forfatteren har å si om verket, og andre biografiske og faktiske opplysninger er uten interesse for en som forsøker å forstå verket. [...] Men disse opplysninger inngår ikke i det materialet tolkningen prøves mot. Her er det bare verket som teller. (Føllesdal et al 1984:101)

Det er tydelig at Simpson, ved å blande forfatterens eventuelle intensjoner sammen med forståelsen av verket, går rett i denne fellen.

I tillegg oppstår begrepet om den implisitte forfatter, det vil si leserens oppfatning av forfatteren som kombineres med hans/hennes egne verdier og normer, slik at en implisitt forfatter oppstår i leserens sinn – og det er en slik implisitt forfatter Simpson synes å konstruere. Alt blir vanskeligere når man legger til grunn at i dette tilfellet er den implisitte forfatter ikke nødvendigvis identisk med Hamsun. Dermed kan man ikke si at det faktisk *er* Hamsun som uttrykker sine meninger i romanen. Han er, sant nok, forfatteren, som igjen kanskje bruker av sin "full range of his verbal artistry" (ibid), men der stopper den direkte forbindelsen mellom tekst og forfatter.

Det Wayne C. Booth skriver i *The Rhetoric of Fiction*,¹² støtter tanken om at forfatteren alltid likevel er nærværende:

In short, the author's judgement is always present, always evident to anyone who knows how to look for it. [...] we must

¹² Wayne C. Booth: "The Rhetoric of Fiction", University of Chicago Press, Chicago 1961. xx

never forget that though the author can to some extent choose his disguises, he can never choose to disappear. (Booth 1961:20)

Hamsun skaper altså figurene og fortelleren. Men forfattere er alltid nærværende, og forfatterens verdier og meninger er mulige å lese. Spørsmålet er om man er god nok som leser til å finne dem. Simpson går ut fra at Hamsun er anti-semitt. Deretter trekker han den konklusjon at beskrivelsen av fru Ruben er uttrykk for Hamsuns anti-semittisme. Dette er et klart eksempel på "the intentional fallacy". Om Simpson, som det kan se ut til, bruker fru Rubens antatte jødiske identitet som argument for Hamsuns anti-semittisme, står vi overfor et ugyldig argument. Det ser ut som om han på denne måten gjør seg skyldig å argumentere i sirkel, og i såfall er hele begrunnelsen å betrakte som ugyldig.

I forhold til fortelleren eksisterer det et begrep, "upålitelig forteller". Booth utviklet dette begrepet på 1960-tallet. Han beskriver det følgende måte:

For lack of better terms, I have called a narrator reliable when he speaks for or acts in accordance with the norms of the work (which is to say, the implied author's norms), unreliable when he does not.» «Nor is unreliability ordinarily a matter of lying, although deliberately deceptive narrators have been a major resource of some modern novelists [...] The narrator is mistaken, or he believes himself to have qualities which the author denies him. (Ibid:158 ff)

Dette betyr at fortelleren faktisk sier det motsatte av det forfatteren selv tenker. De "riktige" tankene og dermed den implisitte forfatters egentlige meninger er "mellom linjene".¹³ Dette er nettopp utfordringen med den upålitelige fortelleren; det vil si at leseren må være i stand til å se og forstå dypere betydninger og kanskje villedende "informasjon»" fra den upålitelige fortelleren i teksten.

På bakgrunn av denne teorien er det enda vanskeligere å påstå at Hamsun implisitt uttrykker sine anti-semittiske tanker igjennom fru

¹³ På 1990-talet ble dette begrepet vurdert på nytt. Nå for tiden legger man ikke et så stort ansvar på den implisitte forfatteren som burde vise fortellerens upålitlighet. Nå gjelder det heller å gi leseren en utfordring med det å kunne kjenne igjen den upålitelige fortelleren. Derfor spiller blant annet resepsjonen av teksten en viktig rolle, i forskningen på denne slags tekster. Dette kommer fram i: «*Metzler Lexikon Literatur –und Kulturwissenschaft*», herausgegeben von Ansgar Nünning. Stuttgart und Weimar, 2001. S. 654 f.

Rubens karakter. Det er ikke usannsynlig at fru Ruben er en karakter som Hamsun kun skapte for sin roman. Det kan også være at Hamsun selv ikke har sympati med den karakter-typen fru Ruben utgjør i romanens første del. Men av det alene følger ikke at fru Ruben må være jødisk. At hun senere i romanen står frem med helt andre karaktertrekk, styrker vår skepsis til Simpsons konklusjon.

Konklusjon

Hele Simpsons tekst kan leses som tuftet på en ikke-vitenskapelig teknikk, nemlig å fremme konklusjoner uten gode grunner eller bevis. Simpson påstår, som vi har vist, at fru Ruben er jødisk, fordi det, gitt de premisser han antar, men ikke belegger, kun var det hun kunne være. Simpson ser ut til å anta at på grunn av Hamsuns sympati med nazismens raseteorier, som begynte å gjøre seg gjeldende først mer enn 10 år etter at romanen ble utgitt, kan man med en karakter som heter Ruben til etternavn, og som i tillegg blir fremstilt som "unpleasant", overvektig og forfengelig, ikke være annet enn jødisk, fordi: "only her unpleasantness is regularly attributed to her race" (Simpson 1977:285). Simpson ser ut til å overse det faktum at anti-semittisme var et utbredt fenomen i mellomkrigstidens Europa. Det var ikke særegent for Tyskland og nazismen. Vi har sett det som viktig å lese og tolke Hamsuns *Siste Kapitel* ut fra det som står i teksten, snarere enn å begrunne tekstens mening på grunnlag av Hamsuns politiske overbevisninger. Vår oppfatning er at teksten må leses som et selvstendig litterært verk. I denne sammenheng ser vi det som naturlig å spørre hva Allen Simpson levner iav vilje og autoritet til fortellerstemmen? Ved å trekke de konklusjoner han gjør, basert på Hamsuns liv og eventuelle politiske sympatier, kveler han også idéen om en forteller – som enhver forfatters mulige talerør og som enhver forfatters mulighet til å kunne opptre på tvers av egne meninger i et slags fritt rom, der alt av meningers mot kan bli luftet og testet – uten at forfatteren selv skal måtte bli assosiert med det eller nødvendigvis måtte stå til ansvar for det. Allen Simpsons utelatelse av narratologiske begreper og deres betydning i interpretasjonen er en mangel i hans artikkel og gir leseren følelse av pseudo-vitenskaplighet, men vitner i realitetn om et overfladisk studium av romanen.

I forhold til fru Ruben som jødisk karakter er det også

interessant å se at hun kanskje er den eneste karakteren i *Siste Kapittel* som har en positiv utvikling: Hun går fra å være en overvektig kone i et ulykkelig ekteskap til å bli en slank og attraktiv kvinne som gifter seg på ny. Om Simpson virkelig tror at Hamsun hadde som intensjon å framstille henne som ekkel og jødisk ved hjelp av samtidens stereotype bilde av jøder, hvorfor står hun da igjen som *Siste Kapitels* fugl Føniks?

Man kan lese nesten hva enn en vil, inn i en tekst. Men problemet blir å kunne forsvare det en har lest inn, når spørsmål om logikk og gyldighet dukker opp. Hadde Simpson valgt å la teksten tale for seg selv og ikke knyttet personen Hamsun direkte opp mot den, ville han ha klart å skjule det som nå ter seg som en refleks av hans egne fordommer. Og hans dubiøse lesning ville vært vanskeligere å avsløre som så mangelfull og kritikkverdig som den, etter vår oppfatning, er.

Litteratur:

- Booth, Wayne: *The Rhetoric of Fiction*, University of Chicago Press, Chicago 1961.
- Føllesdal, Dagfinn, et al.: *Argumentasjonsteori, Språk og Vitenskapsfilosofi*, Universitetsforlaget, Bergen 1984.
- Hamsun, Knut: *Landstrykere*, Gyldendal Forlag, Oslo 1976.
- Hamsun, Knut: *Siste Kapittel*, Gyldendal Forlag, Oslo 1976.
- Haavardsholm, Espen: *Øst for Eden - En biografi om Johan Borgen*, Gyldendal Forlag, Oslo 2000.
- Knutsen, Nils M. (Red.): *Rasisme, Monologer, Musikk – tre artikler om Knut Hamsuns forfatterskap*, Hamsun selskapet, Bodø 1993.
- Kolloen, Ingar: *Hamsun. Erobreren*, Gyldendal Forlag, Oslo 2004.
- Langdal, Jon: «Hamsun-spørsmålet og angsten for det enkle», i *Syn og Segn*, Hefte 1, 107. årgang, 2001.
- «Metzler Lexikon Literatur –und Kulturwissenschaft», herausgegeben von Ansgar Nünning. Stuttgart und Weimar, 2001.
- Schmidt, Michael: «Frau Rubens Name» i «*Venneskrift til Gulbrand Alhaug*», redigert av Tove Bull et al, Tromsø 2002.
- Simpson, Allen: *Knut Hamsun's Anti-Semitism*, i «*Edda*», hefte 5, 1977.